

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı Issue 33 • Nisan April 2024

www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut571>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Calfa Sözlüğünde Karışık Kopyalar

Mixed Copies in the Calfa Dictionary

Öz

Calfa Fransızcadan Türkçeye iki dilli bir sözlüktür. 1865 yılında Paris'te Ambroise Calfa tarafından Latin harfleri ile yazılmıştır. Eserde Fransızca sözcüklere karşılık olarak verilen 25.000'den fazla farklı Türkçe söz bulunur. Bu söz varlığında başka dillerden gelen birçok sözün de olduğu görülür. Çoğu zaman *alıntı*, *ödtünçleme* gibi terimlerle ifade edilen bu tür sözler için Lars Johanson *kod kopyalama* terimini kullanır. Johanson kopyalamaları da kendi içinde genel kopyalar, seçilmiş kopyalar ve karışık kopyalar olmak üzere farklı türlere ayırmıştır. Bu çalışmada Calfa'da yer alan karışık kopyalar ele alınmıştır. Her dilde olduğu gibi Türkçede de zaman içinde çeşitli sebeplerden dolayı ihtiyaç hâline gelen bazı kavramlar olmaktadır. Karışık kopyalar da Türkçede ihtiyaç duyulan sözcüklerin karşılanmasında yararlanılan sözcük türetme yollarından biridir. Calfa'da günümüz sözlüklerinde geçmeyen *boğazaver*, *eylikdar*, *nimelcik*, *yekçiçek*, *yekgöz*, *soyzade*, *tahsîli vergi*, *uğûri padişahide*, *ordûi kebir*, *deruni yürekden*, *arslanhane* gibi kopyalanmış birleşme kalıpları ve biçim birimleri ile oluşmuş yirmiden fazla karışık kopya tespit edilmiştir. Bu tür kopyalarda Türkçenin sıkı bir ilişki içinde bulunduğu Farsçanın büyük etkisi söz konusudur. Bu dildeki birleşik yapılar örneksenerek yeni sözler türetilmiştir. Bir kısmı sadece Calfa'da görülen bu karışık kopyalarla Fransızca sözcüklere ve ihtiyaç duyulan yeni kavramlara karşılık bulunmaya çalışılmıştır. Günümüz söz varlığında da görülen kopya birleşme yapılarının ve karışık kopyaların tespit edilmesi, mümkünse bunların yerine kullanılacak alternatiflerin ortaya konması Türkçeye önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Calfa Sözlüğü, söz varlığı, kopyalama, karışık kopyalar.

Abstract

Calfa is a bilingual dictionary from French to Turkish. It was written in Latin letters by Ambroise Calfa in Paris in 1865. In Calfa, there are more than 25,000 different Turkish words that are given as corresponding French words. In this vocabulary, it is seen that there are also many words from other languages. Lars Johanson uses the term code copying for such words, which are often expressed in terms such as borrowing, loanwords. Johanson also divided copies into different types: general copies, selective copies, and mixed copies. In this study, mixed copies in Calfa are discussed. As in every language, there are some concepts that have become necessary over time for various reasons in Turkish. Mixed copies are also one of the word derivation ways used to supply new words in Turkish. More than twenty mixed copies have been identified in Calfa with copied combinational patterns and morphemes such as *boğazaver*, *eylikdar*, *nimelcik*, *yekçiçek*, *yekgöz*, *soyzade*, *tahsîli vergi*, *uğûri padişahide*, *ordûi kebir*, *deruni yürekden*, *arslanhane*, which do not appear in today's dictionaries. The Persian language, with which it is closely related, has a great influence on such copies. New words have been lexicalised by sampling the compound structures in this language. With these mixed copies, some of which are only seen in Calfa, it has been tried to correspond to the French words and new concepts needed. Identifying copy combination structures and mixed copies, which are also seen in today's vocabulary, and, if possible, presenting alternatives that can be used instead of them, will make a significant contribution to Turkish.

Keywords: Calfa Dictionary, vocabulary, copying, mixed copies.

Ayhan Bayrak*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Dr.

Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara/ Türkiye

Elmek: ayhan_bayrak@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5245-6120

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 31.10.2023

Kabul Tarihi: 30.04.2024

E-yayın Tarihi: 30.04.2024

Atıf/Citation:

Bayrak, A. (2024). Calfa Sözlüğünde Karışık Kopyalar. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (33), s. 1-17.

Giriş

Orijinal adı *Dictionnaire de Poche Français-Turc* olan Calfa Sözlüğü 1865 yılında A. Calfa'nın Paris'te Latin harfleriyle yazmış olduğu Fransızcadan Türkçeye iki dilli bir sözlüktür. Eserde Fransızca sözcüklere karşılık olarak verilen 25.000'den fazla farklı Türkçe söz yer alır. Bunların bir kısmı kopyalanmış sözcüklerden oluşur. Bu çalışmada eserde geçen karışık kopyalar ele alınacaktır. Bunun için öncelikle Johanson'un geliştirdiği kod kopyalama modeli üzerinde durmak gerekir.

Johanson kod kopyalama terimini dil bilimi çalışmalarında çok sık rastlanan ödünçleme terimi yerine kullanır. Dil ilişkilerinde ödünçleme teriminin yanlış anlamalara neden olduğunu, hiçbir şeyin gerçekten ödünç alınmadığını, verici dilin hiçbir şeyinin elinden alınmadığını, alıcı dilin verici dildekiyle aynı olabilecek hiçbir şeyi almadığını belirten Johanson burada kopyalama teriminin kullanılmasının daha uygun görüldüğünü söyler (2014, s. 28- 29).

Johanson, diller arası ilişkilerde kopyalamaların farklı türleri olduğunu belirterek bir kod kopyalama modeli geliştirmiştir. Öncelikle sosyal açıdan zayıf dili A, baskın dili B olarak adlandıran Johanson kopyalamaları genel, seçilmiş ve karışık kopyalar olmak üzere üçe ayırır:

Genel kopyada bir B örneği bütün olarak, yani malzeme, bitişme, anlam ve sıklık yönünden yapı özellikleri bütünü olarak A temel kod cümlesi içine kopya edilir. (2014, s. 29). *Genel kopyada materyal yapısıyla birlikte kopyalanan orijinal, morphemik açıdan basit veya karmaşık, bağımsız veya bağımlı olabilir; bir veya daha fazla kelimeyi içine alabilir.* (2014, s. 31). Johanson, bu kopyaya *gidişât* sözcüğündeki *-ât* ekini örnek verir, bu bağımlı biçim biriminin Arapçadan kopyalanmış olduğunu belirtir (2014, s. 31).

Genel kopyalar, diller arasında görülen en sık kopya türüdür. Bu tür içinde yer alan bağımlı biçim birimleri daha zor, bağımsız biçim birimleri ise daha kolay kopyalanmaktadır.

Johanson, seçilmiş kopyalarda B bloklarının sadece belli yapı özelliklerinin örnek alınıp A birliklerine kopyalandığını, böylece diğer özellikler yanında fonolojik, semantik ve sentaktik etkinin ortaya çıktığını söyleyerek A birliklerinin B örneklerinden kaynaklanan materyal birleşme, anlam ve sıklık vasıflarına sahip olduğunu belirtir (2014, s. 33). Seçilmiş kopyaların genel kopyaların etkisiyle oluştuğunu ve yaygınlaştığını söyleyen Johanson, Bulgarcada /c/ sesinin tahminen Osmanlıcadan yapılan genel kopyaların etkisiyle fonemleştiğini, Türkçedeki *yıldız* kelimesinin *eğlence yıldızı* manasında da kullanılmasının İngilizce *star* kelimesinin anlamının kopyalanmasıyla oluştuğunu belirtir (2014, s. 33-34).

Johanson, karışık kopyaların en azından bir genel kopya içeren birleşme kopyalarından oluştuğunu söyler (2014, s. 36). Bu türde genel ve seçilmiş kopyalar bir arada bulunur. Johanson bu tür kopyaya Özbekçedeki *yarimavtomat* 'yarı otomatik' < Rusça *poluavtomat* sözcüğünü örnek gösterir (2014, s. 36). Burada Rusça birleşme kalıbı seçilmiş kopya, bu kalıp içinde *yarim* sözcüğünden sonra gelen sözcük ise genel kopyadır.

Karışık kopyalar sözcük düzeyinde olabildiği gibi cümle düzeyinde de olabilir. Johanson bu türe *Anladım ki gelmez* cümlesini örnek vererek belli bir tümleş tipini kopya

eden birleşme kalıbının kopyalanmış bir bağlacı da içine alabileceğini söyler (2014, s. 37). Söz konusu cümlede seçilmiş kopya Hint - Avrupa dillerinin yan cümle kuruluşu, genel kopya ise *ki* bağlacıdır.

Karışık kopyalar birden fazla sözcüğün kaynaşıp kalıplaşmasıyla meydana gelmiştir. Bu yönüyle birleşik sözcüklere benzer. *Yeni bir kavramı karşılamak için en az iki kelimedenden oluşan ve kendi kavramları dışında yeni bir kavramı karşılamak üzere, Türkçenin söz kalıplarına uygun olarak ve belirli yollarla ses, biçim (şekil) ve anlamca birleşip kaynaşarak yeni bir kelime kalıbına girmiş olan kelimelere "birleşik kelime" denir.* (Gülensoy, 2019, s. 516). Türkçede kelimeleri birleştirerek yeni sözcükler türetmenin birçok yöntemi vardır. Başta isim ve sıfat tamlamaları olmak üzere birleşik fiiller, ikilemeler, kısaltma grupları gibi değişik yapılarla kelimeler bir araya getirilerek yeni sözcükler türetilebilir. *İki, veya daha çok kelimeyi farklı bir kavram karşılamak üzere belirli şekiller içinde bir araya getirilerek birleşik kelimeler kazanılır.* (Banguoğlu, 1998, s. 294). Fakat karışık kopyalarda öğeler Türkçe dil bilgisi kuralları dışında bir araya gelmektedir, yani birleşme şekli kopyadır ve farklı dilden biçim birimleri Türkçe sözlerle bir araya gelerek birleşik bir yapı oluşturmaktadır.

Karışık kopyalar *karma, melez, hibrit* sözcüklerle karıştırılmamalıdır. Gözütök, *karma* kelimeleri bir dilin kendi elemanları ile başka bir dilden alınmış elemanların bir araya getirilmesiyle oluşmuş / oluşturulmuş kelimeler olarak açıklar (2008, s. 20). Şirin, *melez* sözcüklerin iki yarı / sözde biçim birimin birleşmesi ya da kaynaşmasıyla oluştuğunu belirtir (2019, s. 13). Erkinay Tamtamış da köken olarak birbirinden farklı iki ödünçlenmiş sözcüğün bir araya gelerek türettikleri yeni yapılara hibrit (*melez*) sözcük adı verildiğini söyler (2021, s. 256).

Karışık kopyalar *karma, melez, hibrit* sözcükler başlığı altında değerlendirilebilir fakat bütün *karma, melez, hibrit* sözcükleri karışık kopya olarak algılamak yanlış olur. Bu tür sözcüklerde birleşme yapıları önemli değildir, önemli olan iki farklı dile ait sözcüklerin ya da sözcük ve eklerin bir araya gelmesidir. Fakat karışık kopyalarda birleşme yapıları Türkçe değil başka bir dildir. Bu kopya birleşme yapısında genel kopyalar Türkçe sözlerle bir araya gelmektedir.

Osmanlı Türkçesinde gerek birleşik isim olsun gerek birleşik sıfat olsun Farsça birleşik yapılar çok yaygın kullanılmıştır. ... *bu kalıpla yapılmış öbekler, olduğu gibi alınmış hazır söz birlikleri; başka bir deyişle, sözlük kelimeleri değildir. Bu yapı çok canlı ve işlek, Arapça ve Farsçadan alınmış bütün isim tabanlarıyla kurulabilir bir yapı olmuştur.* (Tulum, 2014, s. 133). Arapça ve Farsça sözcüklerin yanında az da olsa bazı Türkçe sözcüklerin de bu Farsça yapılar içinde kullanıldığı görülür. *Arapça tümlemelerde sözcüklerin ikisinin de Arapça olması; Farsça tümlemelerde ise sözcüklerin Arapça ya da Farsça olması gerekliydi. Başka türlü kurulan tamlamalar yanlış sayılırdı. Bununla birlikte Türkçe sözcüklerin karıştığı kışeleşmiş bir hayli Farsça tümleme kullanılmıştır.* (Gencan, 2007, s. 612). Kuruluş biçimleri dil bilgisi kurallarına uymasa da bu birleşik yapıların bir kısmı Türkçe söz varlığında kendine yer bulmuş, sözlüklere geçmiştir. *Türkçe, ses, yapı ve söz dizimi bakımından belli kuralların hakim olduğu son derece sistemli bir dildir. Ancak zaman içinde Türkçeye başka dillerden sadece kelime girmekle kalmamış, ses, yapı unsuru ve ifade özellikleri de girmiştir.* (Özkan, 2011, s. 1347). Calfa'da da kopyalanmış birleşme yapılarıyla türetilmiş birçok sözün bulunması başka dillerin Türkçe üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Bu durum sadece Osmanlı Türkçesiyle ilgili değildir. *Bayraktar, biyoçeşitlilik, canıgönülden, dokunmatik, işgüzar, işkolik, kuşbaz, sırmakeş, yazıhane* gibi birçok karışık kopyanın günümüz söz varlığında da görülmesi bu durumun Türkçede bir olgu olduğunu göstermektedir.

Araştırma Soruları

Calfa'da karışık kopyalar var mıdır, varsa nasıl oluşmuştur, aynı kopyalar dönemin sözlüklerinde de geçer mi, sadece tarihî söz varlığında mı görülür? Karışık kopyalara neden ihtiyaç duyulmuştur?

Amaç

Bu çalışmada Calfa'daki karışık kopyaları ve oluşumlarını tespit etmek, bu yapıların çağdaş sözlüklerde geçip geçmediğini saptayarak Türkçenin tarihî söz varlığında kendine yer bulmuş karışık kopyaları ortaya çıkarmak, bu tür kopyaların karşıladığı Fransızca sözcüklere tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde verilen karşılıkları göstermek ve karışık kopyaların kullanım amaçlarını belirlemek amaçlanmıştır.

Yöntem

İki dilli bir sözlük olan Calfa'nın araştırma evreni olarak belirlendiği bu çalışma nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak üç ana aşamada gerçekleştirilmiştir: İlk aşamada, Calfa'daki Türkçe söz varlığı taranarak veriler elde edilmiştir. İkinci aşamada bu verilerin çağdaş sözlüklerde yer alıp almadığı, üçüncü aşamada ise bu verilerin karşıladığı Fransızca sözcüklere tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde hangi karşılıkların verildiği tespit edilmiştir. İlk aşamada elde edilen verilerden sadece tarihî sözlüklerde geçenler üzerinde durulmuş, çağdaş sözlüklerde geçenler ise başka bir incelemeye konu olmak üzere kapsam dışına alınmıştır. Bu şekilde Türkçenin tarihî söz varlığında kendine yer bulmuş karışık kopyalara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Calfa'da geçen karışık kopyalar Farsça tamlama ve ikileme yapısındadır. Farsça tamlamalarda tamlayan ve tamlanan sıralaması Türkçedekinin tersinedir ve iki sözcük arasında izafet kesresi bulunur. Fakat kural böyle olmasına rağmen Farsça tamlamalarda zaman zaman bazı değişikliklerin olduğu görülür. Timurtaş, bazen izafet kesresinin kaldırılarak terkip yapıldığını, bazen de tamlanan ve tamlayanın yer değiştirdiğini ve izafet kesresinin kaldırıldığını söyler (2011, s. 261). Sözü edilen farklı türdeki tamlamalara eserde de rastlanmıştır.

Aşağıda veriler sıralanırken önce kopya biçim birimleri, sonrasında da bu birimlerle oluşan karışık kopyalar verilmiştir:

1. aver

Türkçede tek başına pek kullanılmayan *âver* sözcüğü Farsça yapılı genel kopyalarda geçer.

âver Fa. [«âverden» filinden ism-i mensûb olup vasf-ı terkîbî teşkiline dâhil olur.] Getirici, hamil, sahip, mucip, bâ'is: *reşk-âver*= Gıptayı mucip; *tâb-âver*= Kudrete malik, kâdir; *zûr-âver*= Kuvvet sahibi, kuvvetli... (Şemseddin Sami, 2015, s. 81).

-*âver* (f.sf.): Getiren, taşıyan, getirici. *peyam-âver*: Haber getirici. (Doğan, 2011, s. 71).

Ayverdi de sözcüğün, sonuna geldiği kelimelere *getiren*, *veren* anlamı katarak Farsça usulüyle birleşik sıfatlar yaptığını belirtip *beşâret-âver*, *ceng-âver* *hayât-âver*, *hicâb-âver*, *reşk-âver* gibi örnekler verir (2010, s. 87).

Calfa'da *aver* sözcüğüyle kurulmuş sadece bir karışık kopya sözcük yer almaktadır:

1.1. boğazaver

Calfa'da *boğazaver* karşılığı verilen *avaleur* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Rhasis *yuduci* (1828, s. 67).

Bianchi *yutici* (1831, s. 963).

Hindoglu *yuducu* (1838, s. 74).

Şemseddin Sami *yutici, obur* (1905, s. 195).

Saraç *bir şeyi yeme yada içmeyi çok seven kimse, obur, pisboğaz* (1985, s. 121).

Yurdakul *çiğnemedi yutan / obur, pisboğaz* (2011, s. 144).

Calfa'da *avaleur* maddesine karşılık olarak *boğazaver* sözcüğüyle birlikte *yuducu* sözü de verilmiştir. Dönemin sözlüklerinde *boğazaver* sözü pek görülmez. Hindoglu'nda *avaleur* maddesinde değil de *bon vivant* alt maddesinde geçer. Calfa'da da *bon vivant* alt maddesi geçer fakat karşılık olarak *boğazaver* değil *ehli zevk* sözü verilmiştir.

Dilde bir kelimenin veya yapının şekli örnek alınarak o kelimeye / yapıya benzer yeni yapıların türetilmesine örneksime 'analoji' denir. Örneksime temelde kıyas yoluyla türetim demektir. (Demirci, 2015, s. 160). *Obur, pisboğaz, boğazlı* gibi anlamlara gelen *boğazaver* sözü de *cengâver, dilaver, şinaver* gibi birleşik yapılar örneksenerek oluşturulmuş karışık bir kopyadır.

2. be-

Farsçadan kopyalanmış birleşik sözcüklerde görülen *be-* eki farklı işlevlere sahiptir.

Çağbayır, ekin aynı iki kelime arasına girerek ikilemeler yaptığını: *yan-be-yan* (*yan yana*) *diz-be-diz* (*diz dize*), aralarında uzak olma durumunu belirttiğini: *ay-be-ay* (*aydan aya*) *köy-be- köy* (*köyden köye*) ve aynı olan iki sıfat arasına girerek anlamı pekiştirdiğini: *evvel-be-evvel, öz-be-öz* söyler (2007, s. 517).

Ayverdi, ekin kelime başına getirilerek *ile, için, -e kadar, -e göre* anlamında zarflar teşkil ettiğini, Türkçede tekrarlanan ve daha çok zaman ifade eden iki kelime arasına getirilerek de kullanıldığını söyler (2010, s. 125).

Şemseddin Sami *be-* ekinin *günbegün* gibi Türkçe kelimelere getirilmesinin yanlış olduğunu belirterek sözün *günden güne* olması gerektiğini vurgular (2015, s. 115).

Calfa'da bu kopya birleşme eki ve kalıbıyla oluşmuş *ay be ay, gün be gün, karşı be karşı, yaribe yarı, yüz be yüz, yıl be yıl* gibi ikilemeler yer alır. Bunlardan *yaribe yarı, yıl be yıl* dışındakiler günümüzde de kullanılmaktadır.

2.1. yaribe yarı

Calfa'da *yaribe yarı* karşılığı verilen *à moitié* sözü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçer:

Rhasis *yarussı, nisfi* (1829, s. 28).

Bianchi *yarîsi, nisfi* (1846, s. 431).

Şemseddin Sami *yarı yarıya, munâsafeten* (1905, s. 1472).

Saraç *yarı yarıya, yarısına kadar* (1985, s. 911).

Yurdakul *yarı yarıya, yarısı, yarıya kadarı* (2011, s. 1078).

Tarihî iki dilli sözlüklerde, Ahmet Vefik Paşa ve Şemseddin Sami gibi Türkçe sözlüklerde geçmeyen *yarıbe yarı* sözü *yarı yarıya* anlamına gelen karışık bir kopyadır.

2.2. yıl be yıl

Calfa'da *yıl be yıl* anlamı verilen *par an* sözü tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçer:

Rhasis *senede* (1828, s. 36).

Bianchi *yilda* (1831, s. 560).

Hindoglu *senevi, yilde* (1831, s. 19).

Mallouf *yilda, senevi, seneviye, salıye, sal be sal...* (1856, s. 551).

Şemseddin Sami *senevî* (1905, s. 1620).

Yurdakul *her yıl, yilda* (2011, s. 63).

Yıl be yıl sözü *yıldan yıla, her yıl* gibi anlamlara gelmektedir. Türkçe sözlerin Farsçadan genel kopya *be-* ekiyle oluşturduğu bu söz *sâl-be-sâl* sözünden örneksenmiş karışık bir kopyadır.

3. dar

Türkçede tek başına kullanımı olmayan *dâr* sözcüğü Farsçadan kopyalanmıştır.

-DÂR *sıf.* (Fars. *dâšten* "tutmak"tan -dâr) Sonuna geldiği kelimelere "tutan, sâhip ve mâlik olan" anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfat ve isimler yapar: *Âb-dâr, Alâka-dâr, Alem-dâr, Bayrak-dâr...* (Ayverdi, 2010, s. 254).

dâr Fa. [*dâšten*] fülinden *ism-i masdar* olup, *vasf-ı terkîbî teşkiline girer.*] *Tutan, sahip, malik: defter-dâr= Defteri tutan; hazine-dâr= Hazineci; mâl-dâr= Mal sahibi, zengin.* (Şemseddin Sami, 2015, s. 236).

-*dâr* (f.sf.): 1. İsimlere gelerek "tutan" mânasını verir. *bayrak-dâr: Bayrak tutan, sancak-dâr: Sancak taşıyan.* 2. *Sahip, mâlik, -lı, -li.* (Doğan, 2011, s. 198).

Farsça ve Arapça sözcüklerle kullanılan *dar* sözcüğü bazen Türkçe sözcüklerle de birleşik yapılar oluşturmuştur. Calfa'da *bayrakdar, emekdar, eylikdar, sancakdar* gibi Türkçe sözcüklerle oluşturduğu birleşik yapılar geçmektedir. Söz konusu sözcüklerden *bayrakdar emekdar* ve *sancakdar* günümüz Türkçesinde de yer almaktadır.

3.1. eylikdar

Calfa'da *eylikdar* karşılığı verilen *bienfaiteur* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Rhasis *veliyun niimet, veliyei niimet* (1828, s. 90).

Bianchi *eyülik idici, kerem idici, kerîm, veli ünni'am* (1831, s. 40).

Hindoglu *eylik edici, kerim* (1831, s. 49).

Mallouf *eyilikdar, keremkâr, kerîm, veli nim'et, veli ünni'am* (1856, s. 63).

Şemseddin Sami *eylik iden, mü'nim, muhsin, veli-i nim'et, kerîm* (1905, s.

276).

Saraç *iyilikçi, babalık yada analık eden, velinimet* (1985, s. 155).

Yurdakul *fakir babası, velinimet* (2011, s. 195).

Calfa'da *bienfaiteur* maddesinde *eylikdar* sözcüğü *velünimet* ve *keremkâr* sözcükleriyle birlikte geçer. *Eylikdar* sözcüğü tarihî sözlüklerden Mallouf'ta da geçmektedir. Sözcüğün *iyilikçi*, *velünimet* gibi anlamlara geldiği anlaşılmaktadır.

Farsçadan Türkçeye geçen meslek ve iş adı yapan yabancı eklerden biri -dar ekidir. (Zülfikar, 2007, s. 188). Türkçede *dâr* oluşturduğu karışık kopyalarda bağımsız biçim birimi değil hep bağımlı bir biçim birimi işlevindedir. Hatta öyle ki günümüzde *bayraktar*, *emektar*, *sancaktar* sözcüklerinde konsonant uyumuna da girmiştir.

4. derun

Farsçadan kopya olan *derun* sözcüğüne Ahmet Vefik Paşa *iç*, *içeri*, *dâhil*, *gönül*, *enderun*, *dâhiliye* (2000, s. 589), Muallim Nâci *bir şeyin içi*, *dâhil*; *iç yüz cevf-i sadr*, *kalp* (2009, s. 109), Şemseddin Sami de *iç*, *iç taraf*, *dâhil*; *kalp*, *yürek*, *iç* karşılıklarını verir (2015, s. 251). Birleşik yapılarda da yer alan sözcük Calfa'da Türkçe bir sözcükle Farsça tamlama yapısında bir araya gelerek karışık kopya oluşturmuştur:

4.1. deruni yürekden

Calfa'da *du fond du cœur* sözüne karşılık olarak *deruni yürekden* sözü verilmiştir. Bu söz Türkçe *yürek* ve Farsçadan kopya *derun* sözcüğünün Farsça ikileme yapısında bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Calfa'da *deruni yürekden* karşılığı verilen *du fond du cœur* sözü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Bianchi *deruni dilden* (1843, s. 287).

Mallouf *deruni yürekten* (1856, s. 280).

Saraç *içten, yürekten* (1985, s. 616).

Deruni yürekden sözü tarihî sözlüklerden sadece Mallouf'ta geçer. Calfa'da *canü gönülden* ve *ez dilü can* sözleri de yer almaktadır. Muhtemelen *deruni yürekten* sözü de *canü gönülden* sözü örneksenerek oluşturulmuştur. *Deruni yürekden* sözü yakın anlamlı sözcüklerin oluşturduğu Farsça yapılı bir ikilemedir.

5. hane

Türkçeye Farsçadan kopyalanmış olan *hane* sözcüğü *ev*, *mesken* gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcük Türkçede tek başına kullanılsa da daha çok başka sözcüklerle bir araya gelerek birleşik yapılar oluşturmaktadır. Osmanlı Türkçesinde ve günümüz Türkçesinde *hane* sözcüğüyle oluşmuş çok sayıda karışık kopya yer almaktadır.

Bazı *esma ve mesâdire ilhak olunan "hane" lafzı fil'l-asl muzâf olmak üzere tasavvur olunur. Meselâ "eczâhâne" hâne-i eczâ demektir.* (Muallim Nâci, 2009, s. 197).

hane s. Fa. 4. Diğer bir isme ilhak olunarak onun medlûlünün mahall-i vukû'u ve husulünü veya mekânını gösterir esmâ'-i mürekkebe teşkil eder, ki ilhak ettiği ismin kâ'ideten Fârisî veya Arabî olması lâzım gelirken, müstesna olarak Türkçe dahi olur: *kütüphane*= *Dârü'l-kütüb*, *hastahane*= *Bîmâristân*, *tophane*= *Top dökülen mahal*, ... (Şemseddin Sami, 2015, s. 429).

-hane: bunlar yalnız san'at ve meslek yerlerini, her türlü mekânları gösterirler; bâzılarında tesmiye münasebeti zaman ile o derece silinmiş ki doğrudan doğruya ma'nasına intikal edilemiyor (*kuşhane* gibi ki bir nevi' küçük tencerenin ismidir). (Cevat, 1931, s. 232-233).

Calfa'da *hane* sözcüğüyle oluşmuş birçok karışık kopya yer alır.

5.1 arabaḥane

Calfa'da *arabaḥane* sözü *remise* sözüne karşılık olarak verilmiştir. Bu söz Türkçe olduğu kabul edilen *araba* ve Farsçadan kopya *ḥane* sözcüğünün Farsça tamlama yapısında bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Calfa'da *arabaḥane* karşılığı verilen *remise* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Rhasis *hintov yeri, aḥor* (1829, s. 172).

Bianchi *araba duracak yer, arba ḥane* (1831, s. 716).

Hindoglu *araba kıları* (1831, s. 467).

Mallouf *araba ḥane, hinthov yeri* (1856, s. 704).

Şemseddin Sami *arabalarıñ vaz'ına maḥşuş örtili maḥall, arabalık* (1905, s. 1870).

Saraç *araba yada öbür taşıtların konduğu yer, arabalık, garaj* (1985, s. 1198).

Yurdakul *garaj / kullanılmayan vagonların, lokomotiflerin konduğu hangar* (2011, s. 1404).

Calfa'da *remise* maddesinde *arabaḥane* ile birlikte *araba ahırı* sözü de verilmiştir. *Arabaḥane* sözü tarihî iki dilli sözlüklerden Bianchi'de *arba ḥane*, Mallouf'ta *araba ḥane*, Şemseddin Sami'de ise önce bir açıklama cümlesiyle *arabalarıñ vaz'ına maḥşuş örtili maḥall*, ardından da tek bir sözcükle *arabalık* şeklinde geçer. *Arabalık* ile *arabaḥane* sözü yakın anlamlıdır. Söz konusu kelimelerde +lXk eki ve *ḥane* sözcüğü de anlamsal olarak aynı işleve sahiptir. Bu durum birleşik yapılarda geçen *ḥane* sözcüğünün bir yapım eki olarak ele alınabileceğini göstermektedir.

5.2. arslanḥane

Calfa'da *arslanḥane* karşılığı verilen *ménagerie* maddesi bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Bianchi *hayvanserayi, arslan ḥane* (1831, s. 471).

Hindoglu *nadir hayvanat beslenen dam, hayvan ḥane* (1831, s. 369).

Şemseddin Sami *hayvânât-ı vahşiye-i müfterise terbiyehânesi* (1905, s. 1441).

Saraç *hayvan koleksiyonunun bulunduğu yer* (1985, s. 888).

Yurdakul *üzerlerinde inceleme yapmak veya halka göstermek için her türlü hayvan türünün bulunduğu yer* (2011, s. 1048).

Arslanḥane sözcüğü Bianchi ve Hindoglu'nda *arslan ḥane* şeklinde geçer. Şemseddin Sami'de de *aslanhâne* şeklinde geçen sözcüğe *bir veya birkaç aslanın vesair sibâ'ın dahi hıfz olunduğu mahal* açıklaması yapılır (2015, s. 72). Yine, Orhun Yazıtlarından günümüze uzanan vadide Türkiye Türkçesinin söz varlığını sergilemeye çalışan Ötügen Türkçe Sözlük'te de *arslanhane* şeklinde geçen sözcüğe *aslanların tutulduğu bina* karşılığı verilmiştir (2007, s. 299).

5.3. avḥane

Calfa'da *avḥane* karşılığı verilen *vénérie* sözcüğü tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Bianchi *fenni şikâr, avcilik* (1831, s. 915).

Hindoglu *av*, *şikâr*, *avcılık* (1831, s. 545).

Şemseddin Sami *zağârla avlamak şan'atı* (1905, s. 2203).

Saraç 1. *Köpekli av*, *köpek sürerek yapılan av*. 2. *köpekli av takımı* (1985, s. 1453).

Avhane sözcüğü tarihî iki dilli sözlüklerde, Ahmet Vefik Paşa ve Şemseddin Sami gibi Türkçe sözlüklerde yer almaz. Söz konusu sözcük İbn-i Bibî'nin Selçuk-nâme'sinde *şikârhane* şeklinde ortaya çıkar (1996, s. 290). *Av konağı*, *av köşkü* gibi anlamlara gelen *şikârhane* ile *avhane* sözcüğü yakın anlamlıdır. *Avhane* sözcüğü *şikârhane* sözcüğünden örneksemeyle oluşmuş karışık bir kopyadır.

5.4. damgahane

Calfa'da *damgahane* karşılığı verilen *timbre* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçer:

Rhasis *damga*, *damga resmi* (1829, s. 270).

Bianchi *damga* (1831, s. 862).

Hindoglu *damga*, *damga parası* (1831, s. 525).

Mallouf *damga* (1856, s. 843).

Şemseddin Sami *tamğa*, *pul*, *tamğa resmi*, *pul idâresi* (1905, s. 2126).

Saraç 3. *damga*, *mühür*. 4. *marka*. 5. *pul* (1985, s. 1389).

İncelenen tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde *damgahane* sözüyle anlamdaş veya bu söze yakın bir ifade geçmemektedir.

5.5. dökmehane

Calfa'da *dökmehane* karşılığı verilen *fonderie* sözcüğü tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde yer almaktadır:

Bianchi *top ya gayir nesne dökecek yer*, *dökmehane* (1831, s. 262).

Hindoglu *dökmehane* (1831, s. 266).

Mallouf *dökmehane*, *dökmeci kerhanesi* (1856, s. 281).

Şemseddin Sami *ma'denleriñ döküldiği mahall*, *dökümhâne* (1905, s. 1071).

Saraç *dökümevi*, *dökümhane* (1985, s. 617).

Yurdakul *dökümhane* (2011, s. 744).

Tarihî iki dilli diğer sözlüklerde de *dökmehane* şeklinde geçen sözcük Ahmet Vefik Paşa ve Şemseddin Sami gibi Türkçe sözlüklerde *dökümhane* şeklinde yer alır. Bu durum son dönem Osmanlı Türkçesinde *dökmehane* ve *dökümhane* sözcüklerinin bir arada kullanıldığını ve aralarında bir anlam farkı bulunmadığını göstermektedir. Günümüzdeyse sadece *dökümhane* sözü kullanılmaktadır.

5.6. elçihane

Calfa'da *elçihane* karşılığı verilen *ambassade* sözcüğü tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Rhasis *elçilik*, *sefâret* (1828, s. 33).

Bianchi *sefaret* (1831, s. 954).

Hindoglu *elçilik* (1831, s. 17).

Mallouf *sefarethane* (1856, s. 21).

Şemseddin Sami *sefârethâne* (1905, s. 74).

Saraç *elçilik binası* (1985, s. 67).

Yurdakul *büyükelçinin evi ve büroları* (2011, s. 55).

Calfa'da *elçihane* sözcüğüyle birlikte *sefarethane* sözcüğü de aynı madde içinde geçer. Tarihî sözlüklerde *sefarethane* sözcüğü geçerken *elçihane* sözcüğü geçmemektedir. *Elçihane* analogiyle meydana gelmiş karışık bir kopyadır.

5.7. ipħane

Calfa'da *ipħane* karşılığı verilen *corderie* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Bianchi *ip bökecek yer* (1831, s. 991).

Hindoglu *ip bükecek yer* (1831, s. 120).

Şemseddin Sami *ip fabrikası* (1905, s. 909).

Saraç *ipçilik, halatçılık* (1985, s. 323).

Yurdakul *her türlü iplik, ip ve halat imalat atölyesi ve sanayi* (2011, s. 393).

Tarihî iki dilli sözlüklerden Bianchi ve Hindoglu'nda *corderie* sözcüğüne *ip bökecek yer / ip bükecek yer* karşılığı verilmiştir. Calfa'da *corderie* maddesine bir açıklama sözü yerine daha kısa bir şekilde *ipħane* sözcüğüyle karşılık verilmiştir.

5.8. kaymakħane

Calfa'da *kaymakħane* karşılığı verilen *cr merie* maddesi bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Şemseddin Sami *kaymakçı k rh nesi* (1905, s. 656).

Saraç *sütü d kk nı* (1985, s. 344).

Yurdakul *sütün kaymağının alındığı yer / süt ürünleri satılan d kk n* (2011, s. 422).

Tarihî iki dilli sözlüklerden sadece Şemseddin Sami'de *cr merie* sözcüğü yer almaktadır. Sözc ge *kaymakçı k rh nesi* karşılığı verilmiştir. Saraç'ta geçen *sütü d kk nı* karşılığı anlam olarak Calfa'da geçen *kaymakħane* sözcüğünden biraz farklılık göstermektedir. Yurdakul'da *ise sütün kaymağının alındığı yer / süt ürünleri satılan d kk n* şeklinde bir açıklama cümlesiyle karşılık verilmiştir.

5.9. kerpichane

Calfa'da *kerpichane* karşılığı verilen *briqueterie* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde yer almaktadır:

Bianchi *tuğla k rh nesi* (1843, s. 174).

Hindoglu *kiremidlik* (1831, s. 59).

Mallouf *kirim dlik* (1856, s. 75).

Şemseddin Sami *tuğla fabrikası* (1905, s. 339).

Saraç *tuğla harmanı, tuğla fabrikası* (1985, s. 184).

Yurdakul *tuğla, kiremit fabrikası* (2011, s. 236).

Calfa'da *briqueterie* maddesinde *kerpichane* sözcüğüyle beraber *tuğlaħane* sözcüğü de geçer. *Kerpichane* sözcüğü diğ r tarihî iki dilli sözlüklerde geçmemektedir.

5.10. yelkenħane

Calfa'da *yelkenħane* karşılığı verilen *voilerie* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçer:

Bianchi *yelkenhane, yelken işleyecek yer* (1831, s. 934).

Şemseddin Sami *yelken yapılan mahall* (1905, s. 2227).

Yurdakul *gemi yelkenleri hazırlama veya tamir etme atölyesi* (2011, s. 1693).

Rhasis, Hindoglu, Mallouf gibi tarihî iki dilli sözlüklerde *voilerie* maddesi geçmez, Bianchi'de söz konusu maddeye *yelkenhane, yelken işleyecek yer*; Şemseddin Sami'de ise *yelken yapılan mahall* karşılığı verilmiştir.

Calfa'da *hane* sözcüğüyle oluşmuş *baruthane, çinihane, hayvanhane, şekerhane, camhane, şişehane, tabhane, vahdethane* gibi Arapça ve Farsçadan; *birahane, gazhane, karantinahane, kimyahane, patrikhane, postahane* gibi Batı dillerinden kopyalarla oluşmuş birçok sözcük bulunmaktadır. Bu durum *hane* sözcüğünün dilde çok önemli bir ihtiyacı karşıladığını, bundan dolayı kullanımının oldukça yaygın olduğunu göstermektedir.

Günümüz Türkçesinde *hane* sözcüğü ile birlikte aynı anlamda *ev* sözcüğüyle yapılan tamlamalar da sıklıkla kullanılmaktadır. Fakat Calfa'da *ev* sözcüğüyle yapılan tamlamalar neredeyse yok gibidir. Eserde sadece bir yerde *aşevi* (102b) sözcüğü geçer. *Ev* sözcüğünün tamlamalardaki kullanımı daha sonraları, Cumhuriyet Dönemi'nde yaygınlaşmaya başlanacaktır.

6. kebir

Arapçadan genel kopya olan sözcüğe Ahmet Vefik Paşa *ulu, büyük, koca, cüsseli, azim* (2000, s. 691), Muallim Nâcî *büyük, ulu; yaşlı, sâlhorde adam* (2009, s. 322), Şemseddin Sami de ilk anlam olarak *büyük, ulu, koca* karşılıkları verilir (2015, s. 622). Farsça yapılı tamlamalarda da sıklıkla geçtiği görülen sözcük Calfa'da Türkçe bir sözcükle karışık bir kopya oluşturmuştur:

6.1. ordûi kebir

Calfa'da *ordûi kebir* sözü *quartier général* sözüne karşılık olarak verilmiştir. Bu söz Türkçe *ordu* ile Arapçadan genel kopya *kebir* sözcüğünün Farsça tamlama yapısında bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Calfa'da *ordûi kebir* karşılığı verilen *quartier général* sözü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Bianchi *orduyl kebir, mu'asker* (1846, s. 768).

Mallouf *böyük ordu, orduyl kebir* (1856, s. 662).

Şemseddin Sami *ordugâh, ordu merkezi* (1905, s. 1124).

Saraç *genel karargâh* (1985, s. 1140).

Yurdakul *Genel Kurmay karargâhu* (2011, s. 1356).

Ordûi kebir sözü tarihî iki dilli sözlüklerden sadece Mallouf'ta geçmektedir. Calfa'da *quartier général* sözüne karşılık olarak *ordûi kebir* ile birlikte Türkçe sıfat tamlaması yapısında *böyük ordu* sözü de verilmiştir. Mallouf'ta da aynı şekilde *böyük ordu, orduyl kebir* sözleri birlikte geçer. Şemseddin Sami'de de Farsça tamlama yapısında *ordu-yı Hümayûn* sözü geçmektedir (2015, s. 944).

7. nim

Nim Farsçadan kopyalanmış bir sıfat olup *yarı, yarım* gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcük Türkçede tek başına pek kullanılmaz, Arapça veya Farsça sözcüklerin önüne gelerek birleşik yapılar meydana getirmektedir. Fakat Calfa'da Türkçe bir sözcüğün önüne gelerek birleşik bir yapı oluşturmuştur. Eserde *mitaine* sözcüğüne karşılık olarak

verilen *nimelcik* sözcüğü Farsça *nim* ve Türkçe *elcik* sözcüklerinden oluşan karışık bir kopyadır. *Elcik* sözcüğü *eldiven* manasına gelmektedir; Ahmet Vefik Paşa'da *elçek*¹ (2000, s. 133), Şemseddin Sami'de *elcek* şeklinde geçer (2015, s. 303).

7.1. nimelcik

Calfa'da *nimelcik* karşılığı verilen *mitaine* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçer:

Bianchi *kürklü eldiven* (1831, s. 486).

Hindoglu *ellik* (1831, s. 375).

Mallouf *yarım eldiven, nîm elcik* (1856, s. 474).

Şemseddin Sami *yalnız baş parmak için hânesi olan yarım eldiven* (1905, s. 1470).

Yurdakul *sadece parmak uçlarını örten eldiven* (2011, s. 1071).

Calfa'da *nimelcik* sözcüğü *yarım eldiven* sözcüğüyle aynı madde içinde geçer. Mallouf'ta da aynı sözcükler söz konusu *mitaine* sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır. Calfa'da bitişik yazılan *nimelcik* sözcüğü Mallouf'ta ayrı yazılmıştır.

Mallouf ve Calfa'da geçen *nimelcik* sözcüğü *nîm-rûz*, *nîm-ten* gibi sözler örneksenerek oluşturulmuş karışık bir kopyadır.

8. padişah

Farsçadan genel kopya olan *padişah* sözcüğüne Ahmet Vefik Paşa *büyük şah* (2000, s. 781), Şemseddin Sami *hükümdarlar hükümdarı, büyük hükümdar* (2015, s. 964), Ayverdi de *büyük hükümdar, Osmanlı Devleti'nde hükümdarlara verilen unvan, sultan* gibi karşılıklar verir (2010, s. 972). Birleşik yapılarda da yer alan sözcük Calfa'da Türkçe bir sözcükle Farsça tamlama yapısında bir araya gelerek karışık kopya oluşturmuştur:

8.1. uğûri padişahide

Calfa'da *en l'honneur du souverain* sözüne karşılık olarak *uğûri padişahide* sözü verilmiştir. Bu söz Türkçe *uğur* ve Farsçadan kopya *padişah* sözcüğünün Farsça tamlama yapısı içinde bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Calfa'da *uğûri padişahide* karşılığı verilen *en l'honneur du souverain* sözü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Rhâsis *uğûri padişahîde* (1828, s. 375).

Bianchi *uğuri pâdişâhide* (1846, s. 102).

Padişahın uğruna, padişahın uğruna gibi anlamlara gelen *uğûri padişahide* sözüne tarihî iki dilli sözlüklerde pek rastlanmamaktadır. İncelenen çağdaş sözlüklerde de *en l'honneur du souverain* sözü yer almamaktadır. Söze sadece Rhâsis ve Bianchi'de rastlanmıştır.

9. tahsîl

Arapçadan genel kopya olan sözcüğe Ahmet Vefik Paşa *edinmek, hasil peyda etmek, kesbetmek, ilim öğrenmek; akçe devşirmek* (2000, s. 835), Muallim Nâci *hâsil etmek, edinmek, ele getirmek, getirilmek* (2009, s. 653), Şemseddin Sami de *hâsil etme, husule getirme, ele*

¹ Ahmet Vefik Paşa'da madde başı olarak geçmez, *eldiven* sözünün karşılıklarından biri olarak verilmiştir.

geçirme, kazanma; vergi veya iradı toplama; ilim ve malûmat kesbetme gibi karşılıklar verir (2015, s. 1165). Farsça yapılı tamlamalarda da yer alan sözcüğün Calfa'da Türkçe bir sözlükle karışık kopya oluşturduğu görülür:

9.1. tahsîli vergi²

Calfa'da *levée des impôts* sözüne karşılık olarak *tahsîli vergi* sözü verilmiştir. Bu söz Türkçe *vergi* ile Arapçadan kopya *tahsil* sözcüğünün Farsça tamlama yapısı içinde bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Calfa'da *tahsîli vergi* karşılığı verilen *levée des impôts* sözü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Rhasis *virgüler tahsîli* (1828, s. 428).

Bianchi *virgüler tahsîli, tahsîli virgü* (1846, s. 288).

Mallouf *tahsîli vergü* (1856, s. 413).

Şemseddin Sami *virgileriñ tahşîli* (1905, s. 1350).

Tahsîli vergi sözü tarihî sözlüklerden Mallouf'ta *tahsîli vergü* şeklinde imla edilmiştir. Rhasis ve Şemseddin Sami'de ise Türkçe isim tamlaması yapısıyla *virgüler tahsîli, virgileriñ tahşîli* şeklinde geçer.

10. yek

Farsçadan kopyalanan *yek* sözcüğü *bir, tek* gibi anlamlara gelir, Türkçede çoğunlukla birleşik yapılarda görülür, tek başına kullanımı sınırlıdır.

yek Fa. 1. Bir, vahit. 2. Tek, münferit. 3. Birlik, müttehî. [Ekseriya terkîbât-ı Fârisîyyede bulunur...] (Şemseddin Sami, 2015, s. 1338).

Sözcük genellikle Farsça, az da olsa Arapça sözlerle birleşik yapılar oluşturmaktadır. Fakat Calfa'da Türkçe sözcüklerle de birleşik yapılar oluşturmuştur. Eserde *yek* sözcüğünün Türkçe sözcüklerle oluşturduğu *yekçiçek, yekgöz, yekkabuklu* gibi karışık kopyalar yer almaktadır:

10.1. yekçiçek

Calfa'da *yekçiçek* karşılığı verilen *uniflore* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Şemseddin Sami *bir çiçekli, vahîdü'z-zehr* (1905, s. 2186).

Saraç *tekçiçekli, birçiçekli* (1985, s. 1436).

Yurdakul *tek çiçekli* (2011, s. 1653).

Rhasis, Bianchi, Hindoglu ve Mallouf'ta *uniflore* maddesi yer almaz. Şemseddin Sami'de sözcüğe *bir çiçekli, vahîdü'z-zehr*; çağdaş sözlüklerde ise *tek çiçekli, bir çiçekli* gibi karşılıklar verilmiştir.

Calfa'da *yek* sözcüğüyle oluşmuş *yekcins, yekdem, yekdil, yekseda, yekvakti* gibi birçok birleşik yapı yer alır. *Yekçiçek* sözcüğü de kullanımı oldukça yaygın olan bu yapılar örneksenererek oluşturulmuş, böylece Türkçede karşılığı bulunmayan bir kavrama karşılık bulunmaya çalışılmıştır.

10.2. yekgöz

² Calfa'da Türkçe sözlerdeki bazı ünlüler zaman zaman ^ işaretiyle vurgulanmıştır. Dolayısıyla *tahsîli vergi* ve diğer sözlerde bulunan ^ işareti uzunluğu değil vurguyu göstermektedir.

Calfa'da *yekgöz* karşılığı verilen *borgne* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

- Rhasis *bir gözlu, yekçeşm* (1828, s. 96).
Bianchi *bir gözlü* (1831, s. 44).
Hindoğlu *bir gözlü* (1831, s. 53).
Mallouf *tek gözlü, yek çeşm* (1856, s. 69).
Şemseddin Sami *bir gözi kör, yekçeşm, a'ver* (1905, s. 305).
Saraç *tek gözlü, sokur* (1985, s. 169).
Yurdakul *tek gözü kör* (2011, s. 216).

Tarihî iki dilli sözlüklerde *borgne* maddesine *bir gözlü, yekçeşm, bir gözi kör, a'ver* karşılıkları verilmiştir. *Yekgöz* sözü incelenen ne tarihî ne de çağdaş sözlüklerde geçer. Calfa'da aynı madde içinde *yekgöz* sözcüğüyle beraber *bir gözlü* ifadesi de geçer. *Yekgöz* sözcüğü Farsça *yekçeşm* sözcüğü örneksenerek oluşturulmuş karışık bir kopyadır.

10.3. yekkabuklu

Calfa'da *yekkabuklu* karşılığı verilen *univalve* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

- Bianchi *bir kabuklu* (1846, s. 1270).
Şemseddin Sami *kaabuğı yekpâre olan hayvân-ı nâ'im, vahîdü'l mişrâ'* (1905, s. 2187).
Saraç *birçenetli, tekçenetli* (1985, s. 1438).
Yurdakul *tek çenetli* (2011, s. 1654).

Calfa'da *yekkabuklu* karşılığı verilen *univalve* sözcüğü çağdaş sözlüklerde *bir çenetli, tek çenetli* şeklinde geçmektedir. Tarihî sözlüklerden sadece Şemseddin Sami'de *univalve* maddesi geçer, sözcüğe *kaabuğı yekpâre olan hayvân-ı nâ'im, vahîdü'l mişrâ'* karşılıkları verilmiştir. Calfa'da *univalve* sözcüğü için bir açıklama cümlesi ya da öğeleri ve yapısı yabancı bir tamlama yerine dilde yaygın kullanımı olan genel kopya *yek* sözcüğü, gerçekten de kavramla çok yakından ilgili olan *kabuklu* sözcüğüyle birleştirilerek yeni bir sözcük oluşturulmuştur. Bu durum Calfa'da Fransızca sözcüklere karşılıklar bulunurken bazen dilin imkânları zorlanarak mevcut sözcüklerden azami ölçüde yararlanılmaya çalışıldığını göstermektedir.

11. zade

Zade Farsçadan kopyalanmış bir sözcüktür. Bu sözcük Türkçede tek başına değil de genellikle başka sözcüklerle birlikte kullanılır.

zâde (f.i.c. : *zâdegân*): 1. *evlât, oğul*. 2. *insâniyetli, doğru adam*. 3. s. "*doğmuş, meydana gelmiş*" *mânâlarıyla birleşik kelimeler yapar*. (Devellioğlu, 1993, s. 1163).

Muallim Nâcî de sözcüğün ekseriya terkip ile kullanıldığı belirtilir (2009, s. 758).

Ayverdi de sözcüğün, sonuna geldiği kelimelere "...oğlu, ...evlâdı" anlamları kattığını, Farsça usulüyle birleşik kelimeler yaptığını söyleyip *amca-zâde, asil-zâde, hala-zâde, haram-zâde, kişi-zâde, paşa-zâde* örneklerini verir (2010, s. 1374).

Calfa'da *zade* sözcüğüyle oluşmuş *beyzade, kişizade, soyzade* gibi birkaç karışık kopya yer alır. *Beyzade* ve *kışizade* sözcükleri günümüzde de kullanılmaktadır.

11.1. soyzade

Calfa'da *soyzade* karşılığı da verilen *noble* sözcüğü bazı tarihî ve çağdaş iki dilli sözlüklerde şu şekilde geçmektedir:

Rhasis *kişizâde, assilzâde* (1829, s. 45).

Bianchi *çelebi, beyğzade, kişizade, asilzade* (1831, s. 516).

Hindoglu *soyzade, kişizade, belli başlı, şerif* (1831, s. 389).

Mallouf *şerîf, kişizade, asilzade, çelebi* (1856, s. 510).

Şemseddin Sami *zâdegândan olan, aşil, necib* (1905, s. 1533).

Saraç *soylu, soylu kişi* (1985, s. 943).

Yurdakul *soylu, asil* (2011, s. 1125).

Calfa'da *noble* maddesine verilen karşılıklar arasında *soyzade* sözcüğüyle birlikte *şerif, kişizade, asilzade* sözcükleri de bulunur. *Soyzade* sözünün *beyzade* ve *kişizade* sözcükleri örneksenerek oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Eserde *soyzade* sözünden türetilmiş *soyzadelik* sözcüğü de yer alır.

Sonuç

Karışık kopyalar Türkçede ihtiyaç duyulan sözcüklerin karşılanmasında yararlanılan sözcük türetme yollarından biridir. Nalbant, Türkçenin eklerle sözcük yapma yolunu daha çok kullanarak genelleştirdiğini, bununla birlikte ihtiyaç hâlinde başka imkânlarla da başvurma yoluna gittiğini, karma sözcük yapılarının bu imkânların işletilmesi ile ortaya çıktığını dile getirir (2017, s. 65). Calfa'da geçen karışık kopyalar da zaman içinde çeşitli sebeplerden dolayı ihtiyaç hâline gelen bazı kavramların mevcut sözcükler ve kopya unsurlar kullanılarak oluşturulan sözcüklerle karşılandığını göstermektedir.

Calfa'da Türkçede karşılığı bulunmayan bazı Fransızca maddelerin bir açıklama cümlesi yerine mümkün olduğunca tek bir sözle karşılanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bunun için de zaman zaman karışık kopyalardan yararlanılmıştır.

Aksan, bir başka dille ilişkide bulunan bir dilin kimi zaman sözcüklerin dışındaki kimi öğeleri, hatta kuralları da alabilmekte olduğunu, bu etkilenmenin ilişkinin ölçüsüyle doğru orantılı olduğunu belirtir (2004, s. 39). Karışık kopyalarda birleşme yapılarının ve çoğu biçim biriminin Farsça olması Türkçe ve Farsça arasında süregelen ilişkinin yoğunluğunu ve derinliğini ortaya koymaktadır.

Karışık kopyaların ortaya çıkmasında analoginin önemli bir etkisi vardır. Dildeki birleşik yapılı genel kopyalar örneksenerek karışık kopyalar oluşmuş / oluşturulmuştur.

Calfa'da tespit edilen *yekçiçek, yekgöz, yekkabuk, yılbeyıl, yaribe yarı, kerpichane* gibi karışık kopyaların bir kısmı dönemin sözlüklerinde geçmez. Bu durum bu sözcüklerin kullanımının az ya da sadece Calfa'ya özgü olduğunu göstermektedir.

Karışık kopyalar Türkçenin bir gerçeğidir. Yapısı ve unsurları ne olursa olsun karışık kopyalar dilde belli bir boşluğu doldurduğu, bir ihtiyacı karşıladığı zaman dilin söz varlığında kendine yer bulabilmektedir.

Karışık kopyalar içinde geçen bazı genel kopyalar birer yapım eki olarak düşünülebilir. Bu kopyalarda sık görülen *hane* sözcüğü hep *yer, mahal, mekân* bildirme işlevindedir. Aynı işlevleri *+ilk* eki de üstlenebilmektedir. Bu benzerlik göz önüne

alandığında *hane* sözcüğü bir yapım eki olarak ele alınabilir. Göksel ve Kerslake de *Turkish: A Comprehensive Grammar* adlı eserinde Türkçede isimden isim yapan ekler arasında Arapça ve Farsça kökenli eklerin de bulunduğu uzunca bir liste verir, bu listede *baz, hane, zede* gibi sözcükler de yer alır (2005, s. 56-63). Yine Lewis de isim yapan ekler arasında *hane* sözcüğünü de verir (1967, s. 66).

Türkçede *aver, dar, zede* gibi sözler neredeyse hiç tek başına kullanılmaz, hep birleşik yapılarda geçer. Bundan dolayı bu sözler de birer yapım eki olarak ele alınabilir. Günümüz Türkçesinde de *bayraktar, emektar, sancaktar* gibi birleşik yapılarda *dar* sözcüğünün bir ek gibi konsonant uyumuna girdiği görülür. Nişanyan da sözcüğün Osmanlıca terkiplerde Türkçe +cl ve +ll eklerinin karşılığı olarak kullanıldığını söyler (2009, s. 119).

Günümüz söz varlığında görülen kopya birleşme yapılarının ve karışık kopyaların tespit edilmesi, mümkünse bunların yerine kullanılacak alternatiflerin ortaya konması Türkçeye önemli bir katkı sağlayacaktır.

19. yüzyılda yazılmış, özellikle iki dilli sözlüklerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp söz varlığının ortaya çıkarılması son dönem Osmanlı Türkçesi hakkında daha sağlam analizler ve değerlendirmeler yapma imkânı verecektir.

Kaynakça

- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehce-i Osmânî*. Haz. Recep Toparlı. Ankara: TDK.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Banguoğlu, T. (1998). *Türkçenin Grameri*. Ankara : TDK.
- Bianchi, T. X. (1831). *Vocabulaire Français-Turc*. Paris.
- Bianchi, T. X. (1843). *Dictionnaire Français-Turc*. Tome Premier. Paris.
- Bianchi, T. X. (1846). *Dictionnaire Français-Turc*. Tome Second. Paris.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. Ankara: Ötüken.
- Calfa, A. (1869). *Dictionnaire de Poche Français-Turc*. Paris : Quatrième Édition.
- Cevat, A. (1931). *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*. İstanbul : Devlet Matbaası.
- Demirci, K. (2015). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara : Anı, 3. Basım.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara : Aydın, 11. Baskı.
- Doğan, A. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara : Akçağ, 1. Basım.
- Erkınay Tamtamuş, H. K. (2021). "Türkçede Hibrit (Melez) Sözcükler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Sayı 72, s. 253-290.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara : Tek Ağaç Eylül.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Gözütok, A. (2008). "Türkiye Türkçesinde Karma Kelimeler". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36.
- Gülensoy, T. (2019). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ, 8. Baskı.
- Hindoglu, A. (1831). *Dictionnaire Abrégé Français-Turc*. Vienne.
- Hindoglu, A. (1838). *Dictionnaire Abrégé Turc-Français*. Vienne.
- İbn-i Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l Ala'ıye (Selçuk nâme) I*, Haz. Mürsel Öztürk. Ankara : Kültür Bakanlığı.

- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Ankara: TDK, 2. Baskı.
- Lewis, G. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford University.
- Mallouf, N. (1856). *Dictionnaire Français - Turc*. Paris : Seconde Édition.
- Muallim Nâcî (2009). *Lügat-i Nâcî*. Haz. A. Kartal. Ankara: TDK, 1. Baskı.
- Nalbant, M. V. (2017). "Türkçede Bir Sözcük Türü ve Sözcük Türetme Yolu Olarak Karma Sözcükler". *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)* Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 59-66.
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul, Everest.
- Özkan, N. (2011). "Türkçedeki Yabancı Unsurları Tasnif Denemesi". 38. ICANAS Bildiriler Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, III. Cilt, 1343-1359.
- Rhasis, G. (1828). *Vocabulaire Français - Turc*. Première Partie. Pétersbourg.
- Rhasis, G. (1829). *Vocabulaire Français - Turc*. Seconde Partie. Pétersbourg.
- Saraç, T. (1985). *Büyük Fransızca -Türkçe Sözlük (Grand Dictionnaire Français-Turc)*. İstanbul : Adam.
- Şemseddin Sami (1905). *Dictionnaire Français -Turc*. İstanbul : Mihran, 4. Baskı.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-ı Türki*. Haz. Paşa Yavuzarslan. Ankara: TDK.
- Şirin, H. (2019). "Dil Devrimi'nin Melez Sözcükleri ve "Bağnaz" Üzerine". *Türk Dili*, Mayıs, s. 12-20.
- Timurtaş, F. K. (2011). *Osmanlı Türkçesi Grameri III*. İstanbul : Alfa.
- Tulum, M. (2014). *Osmanlı Türkçesine Giriş-II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1. Baskı.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: TDK, 11. Baskı.
- Yurdakul, D. (2011). *Büyük Fransızca - Türkçe Sözlük*. Ankara: Kurmay, Birinci Baskı.
- Zülfikar, H. (2007). "Meslek Adları ve -CI Ekinin Türkçedeki İşlevleri". *Belleten*.